УДК 316.74:37

О. А. Гузьман

Анкетне опитування як метод соціологічного дослідження: особливості розгляду в аудиторії

Узагальнено досвід викладання методів соціологічних досліджень, визначено переваги та недоліки у використанні активних методів навчання в умовах вищої школи. Розглянуто процес забезпечення безперервного руху від простих завдань до складних, зв'язок між аудиторною та самостійною діяльністю студентів.

***

Обобщен опыт преподавания методов социологических исследований, обозначены преимущества и недостатки использования активных методов обучения в условиях высшей школы. Рассмотрен процесс обеспечения непрерывного движения от простых задач к сложным, связь между аудиторной и самостоятельной деятельностью обучающихся.

***

Teaching experience of sociological researches' methods is generalized. Advantages and disadvantages of active teaching methods in conditions of high school are indicated. The process of continuous motion ensuring from simple tasks to difficult ones, connection between auditorium and independent activity of students is researched.

Викладання різноманітних навчальних курсів у сучасній українській вищій школі здійснюється в умовах переходу до модульно-рейтингової системи. Остання передбачає, крім іншого, зростання ролі самостійної роботи студентів у процесі оволодіння навчальним матеріалом. У той же час, в Україні існують традиції викладання, пов'язані переважно з інформаційним способом передачі знань від викладача до студента [1; 2]. Протягом багатьох років, навіть десятиліть, найбільш поширеними у вищих навчальних закладах були лекції, які являли собою монолог викладача, розповідання, послідовне викладення матеріалу. Вочевидь інноваційні технології, пов'язані з активними методами передачі та засвоєння навчального матеріалу хоча і зробили внесок в оптимізацію взаємодії викладач-студент, та все ж не набули переважного поширення в навчальних аудиторіях.

Як було зазначено вище, зростання в сучасних умовах ролі самостійної роботи студентів змушує знову звернутись до активних методів навчання в аудиторії. Це пов'язано, перш за все, з тим, що сьогодні чи не найголовнішою метою лекційного заняття стає не передача первинної інформації студентам, а активізація їх

© Гузьман О. А., 2009

процесів мислення, підвищення ступеня мотивації на самостійне навчання за межами аудиторії. Характерні особливості активних методів навчання дозволяють досягти цієї мети: високий ступінь особистої безпосередньої участі в навчальному процесі; обов'язкова взаємодія студентів між собою та з навчальним матеріалом (або з його приводу); можливість поетапного оцінювання успішності та повноти засвоєння знань; емоційність і творчий характер занять; переважна спрямованість на розвиток та набуття професійних поведінкових навичок та вмінь [1].

Необхідною складовою підготовки соціологів у Харківському національному університеті внутрішніх справ є засвоєння навчального матеріалу з курсу «Методологія та методи соціологічних досліджень», що, у свою чергу, безпосередньо пов'язано з набуттям навичок, умінь для майбутньої професійної діяльності. Тому метою даної статті є обговорення шляхів оптимізації засвоєння курсантами знань щодо проведення соціологічних досліджень в органах внутрішніх справ за рахунок впровадження активних методів навчання. При цьому ми не можемо претендувати на високий рівень узагальнення зазначених шляхів, а лише наголошуємо на можливості їх використання відповідно до навчальної мети та індивідуального стилю викладача. Предметом нашого дослідження є переваги та недоліки, можливості застосування та обмеження у використанні інноваційних методів викладання соціологічних дисциплін, зокрема, викладання методів соціологічних досліджень.

Поштовхом для написання даної статті стали результати досліджень, які здійснювались багатьма вченими-соціологами в різні часи та неодноразово обговорювались у процесі роботи соціологічних шкіл «Інноваційні методи викладання соціології» (Харків, 2003 р.), «Рейтингова система оцінки знань як елемент модернізації соціологічної освіти» (Харків, 2002 р.), а також методологічних семінарів кафедри соціології та соціальної роботи Харківського національного університету внутрішніх справ протягом 2003–2008 рр. Зокрема, парадигма вищої освіти Р. Бара та Д. Тага, думки Ч. Бонуела та Т. Сазерленда про безперервність активного навчання, погляди П. Бурдьє на систему освіти та систему мислення, а також окремі методичні розробки інноваційних методів викладання соціології С. С. Бабенко, Т. С. Бурейчак, І. Д. Ковальової, Л. В. Малес, О. К. Михєєвої, О. О. Мусієздова, В. М. Ніколаєвського, В. В. Середи, Ю. Г. Сороки та ін.

Особистий внесок автора в розробку означеної проблематики пов'язаний з узагальненням власного досвіду впровадження активних методів навчання в процесі викладання курсу «Методологія та методи соціологічних досліджень» курсантам Харківського національного університету внутрішніх справ.

Спочатку звернемось до визначення обов'язкових та варіативних елементів навчального заняття. Слід зазначити, що творчий характер активних методів навчання не знижує цінності первинної передачі знань в аудиторії. Протилежні, на перший погляд, методи навчання (інформаційний та проблемний) не існують у педагогічному процесі один без одного, бо без наявності первинної інформації, інформаційного ресурсу творчий процес неможливий. У той же час засвоєння матеріалу, запам'ятовування також безпосередньо залежать від використання можливостей активних методів навчання. Одним із стратегічних завдань, які постають перед викладачем, є визначення балансу між обов'язковими елементами навчального заняття та його творчою складовою.

До перших відносять визначення мети заняття, послідовність його проведення, перелік питань, що повинні бути розглянуті, основні та додаткові літературні джерела, висновки. Ці елементи певним чином структурують процес навчального заняття, забезпечують його послідовність і можливість відтворення. До других належить весь спектр засобів та прийомів навчання, які орієнтовані на активізацію творчого потенціалу студентства: ділові ігри, дискусії, процедура пауз, «мозковий штурм» та багато інших. Творча складова навчального заняття викликає, на перший погляд, найбільші труднощі у визначенні безпосереднього змісту роботи викладача зі студентами. Але навіть довільний характер творчого процесу може бути певним чином структурований завдяки дотриманню загальних принципів.

Враховуючи особисту позицію викладача щодо визначення конкретних методик, засобів навчання, слід, на наш погляд, дотримуватися наступного. По-перше, ефективність активних методів навчання тісно пов'язана з безперервним рухом від виконання простих завдань студентами до участі їх у вирішенні складних комплексних проблем стосовно предмета навчання. Так, при опрацюванні навчального матеріалу з підготовки інструментарію анкетного опитування на заняттях з курсу «Методологія та методи соціологічних досліджень» курсанти Харківського національного університету внутрішніх справ спочатку виконують окремі завдання, які стосуються різних етапів підготовки програми соціологічного дослідження: наприклад, на першому занятті після лекції про планування емпіричного дослідження вчаться самостійно визначати актуальність соціологічних досліджень з різноманітної проблематики (стан дисципліни в органах внутрішніх справ, запобігання проявам корупції в діяльності працівників органів внутрішніх справ (ОВС), соціальна мобільність в ОВС, соціальний захист працівників ОВС, громадська думка стосовно діяльності ОВС тощо).

При цьому курсанти поділяються на дві підгрупи, в яких обговорюють аргументи на користь протилежних точок зору («за» і

«проти»), Вислуховують докази протилежної групи та намагаються їх спростувати. Доцільно також виділяти групу експертів, які б могли більш-менш об'єктивно оцінити обґрунтування різних точок зору. В ході такої взаємодії виявляється, крім іншого, що наявних знань не вистачає для глибокого обґрунтування, тому на самостійну роботу поза аудиторією курсанти отримують завдання стосовно пошуку вагомих аргументів на користь своєї точки зору. На наступному занятті підгрупи обмінюються підготовленими аргументами і кожна відстоює вже іншу точку зору. Надалі курсанти опрацьовують послідовно всі етапи підготовки та проведення емпіричного дослідження, поступово окремі елементи програми об'єднуються: актуальність + проблемна ситуація; проблемна ситуація + об'єкт, предмет, мета; актуальність + проблемна ситуація + об'єкт, предмет, мета + інтерпретація понять і так далі. Врешті-решт курсанти виконують комплексне самостійне завдання щодо складання цілісної програми соціологічного дослідження з переліку запропонованої викладачем проблематики.

По-друге, використання активних методів навчання за своїм основним призначенням повинне дотримуватись принципу розширення взаємодії між студентами в аудиторії, а також розширення взаємодії між студентами та викладачем під час навчальних занять. Обмежена взаємодія в аудиторії пов'язана з інформаційним способом навчання, характерною ознакою якого є спрямований в один бік процес передачі інформації – від викладача до слухачів. При цьому слухачі відіграють роль тих, хто лише пасивно сприймає слова, що забезпечує досить низький відсоток засвоєних знань. Дещо покращує ситуацію наочна форма викладення матеріалу, коли викладач використовує таблиці, схеми, аудіозаписи, відеофільми тощо. Але відомо, що найбільш ефективне й повне оволодіння знаннями передбачає обов'язкову активність слухачів. Тут слід враховувати як взаємодію з викладачем, так і взаємодію слухачів між собою.

Як правило, не викликає особливих труднощів налагодження взаємодії викладача з аудиторією шляхом звертання до окремих слухачів із пропозицією навести власний приклад або висловити власну думку щодо означеного питання. Це дозволяє підтримувати увагу слухачів до лекційного матеріалу, але не забезпечує взаємодії слухачів між собою. Тому найбільш доцільним ми вважаємо організацію роботи слухачів у підгрупах на лекції.

Наприклад, після ознайомлення курсантів з основними вимогами до формулювання питань та низки відповідей у соціологічній анкеті ми пропонуємо роботу у підгрупах кількістю 5–6 чоловік. Кожна підгрупа має після нетривалого обговорення надати формулювання питань та низки відповідей соціологічної анкети (за вільною або запропонованою викладачем проблематикою), в

яких були б представлені різні типові помилки. Інші підгрупи повинні спочатку визначити, які саме помилки були навмисне зроблені, потім надати варіанти виправлення цих помилок. Слід зазначити, що завдання про навмисне допущення помилок завжди викликає жвавий інтерес та бажання слухачів працювати. В той же час така робота дозволяє курсантам дуже добре запам'ятати, яких саме помилок слід уникати під час складання соціологічної анкети.

Наступним кроком є робота в парі, коли курсанти отримують власне завдання (фрагмент соціологічної анкети) та повинні самостійно визначити помилку у формулюванні окремих питань та варіантів відповідей на них, а також можливі шляхи виправлення помилок. Результати обговорюються з партнером. На наш погляд, така організація роботи в аудиторії є прикладом розширення взаємодії слухачів із поступовим залученням до активної роботи кожного та дозволяє підвищити рівень засвоєння лекційного матеріалу.

Таким чином, узагальнення досвіду використання активних методів навчання в процесі викладання курсу «Методологія та методи соціологічних досліджень» в Харківському національному університеті внутрішніх справ дозволяє зробити висновки щодо окремих переваг та недоліків вищеозначених методів. Можливості їх використання пов'язані, перш за все, з невимушеною, вільною атмосферою спілкування в аудиторії між викладачем та курсантами, яка значною мірою знімає бар'єри перед обміном ідеями та сприяє перетворенню навчання на цікавий, живий процес. Завдяки цьому успішно розвиваються навички групової роботи, прийняття рішень, дискусій. Одним із наслідків утілення активних методів навчання є покращення соціально-психологічного клімату в навчальній групі та посилення духу колективізму.

Характерною та дуже позитивною ознакою є практична спрямованість навичок та вмінь, які опановують в аудиторії. Більш того, досвід активізації власних творчих процесів мислення та діяльності, пошук нових рішень та ідей студентами в процесі навчання дозволяє сподіватися, що й за межами аудиторії, в умовах реальної професійної діяльності майбутні спеціалісти зможуть ефективно вирішувати свої завдання.

Поряд із перевагами існують також загальні труднощі та особливості у використанні інноваційних методів навчання в умовах вищої школи. По-перше, це великий обсяг ресурсів, які витрачає викладач у процесі підготовки до таких занять. Активні методи навчання потребують значної кількості часу на передбачення всіх аспектів майбутнього заняття з урахуванням рівня підготовки аудиторії, інших її особливостей, а також певної кількості роздаткового та додаткового матеріалу. По-друге, об'єктивна проблемність застосування багатьох методик у великих аудиторіях. Нерідко викладання курсів проходить у присутності великої кількості

студентів, що робить неможливим застосування ділових ігор, дискусій та залучення більшості слухачів до активної роботи. По-третє, на сьогодні існує проблема, пов'язана з нерозробленістю навчальних та додаткових матеріалів, відсутністю відповідних навчальних посібників, а також відсутністю уніфікованих критеріїв оцінювання. Крім цього, впровадження активних методів навчання, активізація творчого потенціалу студентів об'єктивно призводить до великої завантаженості викладача письмовими роботами, що не сприяє підтримці ентузіазму останнього.

Враховуючи означені особливості застосування активних методів, слід наголосити, що майбутнє навчального процесу у вищій школі неодмінно із ними пов'язане. Тому одним із найближчих завдань методологічного обґрунтування активних методів навчання має стати, крім іншого, розробка системи оцінювання творчої роботи студентів під час аудиторної та самостійної діяльності.

Список літератури: 1. Применение стратегии активного обучения в учебном курсе : сб. материалов по вопросам дидактики высшей школы в помощь преподавателям – участникам проекта «Гражданское образование» / [авт. текста Лариса Кирилюк]. – К., 2002. – 117 с. **2.** Социология в аудитории: искусство преподавания / [авт. текста В. С. Бакиров]. – Х. : Изд. центр Харьк. нац. ун-та им. В. Н. Каразина, 2003. – 303 с.

Надійшла до редколегії 20.06.2009